

- СтСл. – Старославянський словарь / Ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерка, Э. Благова. – М. : Рус. яз., 1999. – 842 с.
- СХРСл. – Толстой И. И. Сербско-хорватско-русский словарь. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957. – 1168 с.
- Ф. – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. – [2-е изд., стереотип.] – М. : Прогресс, 1986–1987. – Т. I–IV.
- ЧРС – Чешско-русский словарь : В 2 т. / Под ред. Л. В. Копецкого, Й. Филиппа, О. Лешки. – М., 1973. – Т. II. – 863 с.
- DSNS – Šwjela V. Dolnoserbško-němski slovník. – Budyšin : Ludowe Nakładnistwo Domowina, 1961. – 628 s.
- Pretnar – Pretnar J. Rusko-slovenski slovar. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1973. – 996 s.
- SRS – Kotnik J. Slovensko-ruski slovar. – Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1967. – 817 s.

***Анотація.** Стаття присвячена експлікації фрагмента мовної картини світу часів Київської Русі, виявленню соціально-етичних орієнтацій людини раннього середньовіччя. Вперше реконструйовано лексичний і семантичний корпус іменників і прикметників, які виражають поняття працелюбності / непрацелюбності. Аналіз проведено на матеріалі східнослов'янських писемних пам'яток XI–XIII ст.*

***Ключові слова:** іменник, прикметник, семантика, соціально-етична оцінка, Київська Русь.*

***Summary.** The conceptual domain of the fragment of the «socio-ethical assessment of person» of the Kyiv Rus' world view has been illuminated in the substantive-adjectival discours. The article is based on the analysis of Old literary monuments of 11–13 th cent. It is the first time that lexical and semantic scopes of nouns and adjectives that simulate the Christian conception diligence. For the first time the semantic structures of Old lexemes *люботроудникъ, трудоуникъ, трудоположьникъ, дълолюбивъ, нелънивыи, тъщивыи, оусердънъ, нетажатель, стоудънъ* etc. were reconstructed and retraces the psl. semantic transformations with which the development of these lexemes is connected. Paradigmatic, functional, semantic, intra- and inter-lexeme links have been disclosed within the conceptual domain. The semantics correlation of lexemes with roots *-дл- i -троуд-* goes beyond the semantic identities, detects a relationship of with deep conceptual structures, which located at crossing of Pagan and Christian understanding of the process, content, the nature of work. The correlation values of «hard-working» and «fast; nimble» of lexemes *нелънивыи i тъщивыи* is observed in their semantic structures. Lexemes with root *-меол-* used primarily in direct meaning. In lexemes with indirect meaning the characteristics warm expressed implicitly. In the semantic structure of adjective *меолъ* the meaning «diligent» appeared motivated to «warm». Similarly, there was the rethinking of direct meaning «cold» in the semantics of words *стоудънъ*. In certain contextual conditions adjective *стоудънъ* used for the determination of human. Nouns and adjectives used for the determination of person in terms of industriousness were formed by roots are semantically correlate with concepts love, heart, work, warm, fast, cold, slow, heavy, to pull. The adjectival features warm, fast, cold, hard, slow and feature to pull are in the basis of the of the internal form of lexemes that implement the semantics industriousnes /unindustriousness. Meaning with positive connotation were formed on the basis of rethinking features warm and fast, meaning with negative connotation were formed on the basis of rethinking features cold, hard, slow, to pull.*

Key words: noun, adjective, semantic reconstruction, world view, Kyiv Rus.

Отримано: 21.02.2015 р.

УДК 811.161.2'42

Меркотан Л.Й.

СТРУКТУРНІ ТИПИ ЦИТАТ У ДИСКУРСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ

Теорія інтертекстуальності, висвітлена не лише в працях лінгвістів далекого та близького зарубіжжя, а й у наукових розвідках українських мовознавців, є закономірним результатом сучасного розвитку науки про мову, оскільки вийшла далеко за межі теоретичного осмислення сучасного культурного процесу, який переживає інтеграцію класичної, неокласичної та постмодерністської наукових парадигм.

Цитата як одна з форм реалізації інтертекстуальності є засобом "...підключення тексту-джерела до авторського тексту, модифікації й змістового збагачення авторського тексту за рахунок асоціацій, пов'язаних із текстом-попередником" [11, 51-52].

Складність і багатоаспектність питань, пов'язаних із місцем, роллю та мовними особливостями "чужого слова" в тексті, обумовлюють існування різних підходів і трактувань цитати, окремі аспекти дослідження якої є об'єктом зацікавлення як зарубіжних (І.В. Алещанова, С.С. Гусев, К.Н. Даїрова, К.А. Козицька, О.В. Петрова, Г. С. Салова), так і українських мовознавців (Т.В. Белімова, А.І. Белозуб, Л.В. Грек, І.Ю. Дітковська, В.В. Рижкова, О.К. Рябініна, Л.П. Статкевич, К.В. Шаповалова).

Актуальність розвідки обумовлена необхідністю вивчення цитати як засобу міжтекстового зв'язку та практичною потребою в аналізі цитат у дискурсі сучасної української прози, що дозволить з'ясувати ті структурні типи зазначених одиниць, до яких найчастіше апелюють українські письменники.

Мета статті – окреслити загальні тенденції розгляду цитати як інтертекстуального засобу, визначити структурні типи цитат, актуалізовані в дискурсі сучасної української прози, та проілюструвати їх.

Матеріалом дослідження слугують прозові твори таких українських прозаїків, як С. Андрухович, Ю. Андруховича, Л. Дереша, І. Карпи, Д. Корній, І. Роздобудько.

Текстова природа цитат визначає наявність у "чужого слова" багатьох характеристик, притаманних повноцінному тексту (структурність, інформативність, знаковість, адресованість, зв'язок з образом автора, інтертекстуальний характер) [9, 185].

У працях із проблеми цитування можна виділити вузьколінгвістичне та розширене розуміння цитати. У вузькому розумінні цитата трактується як точне відтворення в новому контексті відрізка тексту-джерела за умови обов'язкової графічної відміченості останнього. Цитата в широкому розумінні поєднує як прямі, так і другорядні вказівки на інші тексти. За такого підходу явище цитати змішується з поняттям цитатне мовлення, тобто навмисним чи ненавмисним відтворенням фрагментів широко- чи маловідомих текстів.

Як слушно зауважує І.В. Алещанова, графічна невиділеність і втрата авторства трансформують цитати в ремінісценції, роблячи їх досягненнями спільного мовлення, в якому прийняті різні деформації вихідної моделі [1, 52].

С. Моравські визначає основною ознакою цитати її дослівність, при цьому цитата повинна легко відокремлюватися від тексту-приймача, тобто реципієнт не повинен відчувати жодних труднощів під час виокремлення інтертекстуальних вкраплень – цитат. Дослідник розглядає текст у широкому розумінні як будь-який зв'язний знаковий комплекс, а цитату – як "...дослівне відтворення літературного тексту певної довжини чи набору образів, звуків, рухів або комбінацій усіх чи деяких із цих елементів..." [18, 691].

За Н. О. Фатеевою, цитата – відтворення двох чи більше компонентів тексту-донора з власною предикацією [17, 122]. Цитата активно націлена на радість упізнання, але ця спрямованість може бути як експліцитною, так й імпліцитною. Тому цитати можна класифікувати за ступенем їхньої атрибутивності щодо вихідного тексту, а саме за тим, чи виявляється інтертекстуальний зв'язок з'ясованим фактором авторської побудови та читацького сприйняття тексту чи ні [17, 122].

Особливість цитати полягає в тому, що вона експліцитно вказує на присутність чужорідного фрагмента тексту-джерела для певного текстового простору. І.В. Алещанова [1] стверджує, що цитатія відрізняється від інших способів репрезентації чужого мовлення експліцитним маркуванням, структурно-семантичною тотожністю з відповідним фрагментом тексту-джерела та значенням авторства.

Д.Б. Гудков, В.В. Красних, І.В. Захаренко, Д.В. Багаєва класифікують цитати згідно з особливостями їхнього вживання та розрізняють такі випадки використання: "канонічна" – цитата наведена без змін і "трансформована" – цитата змінена, проте яку легко впізнати [5, 111]. Автори зазначають, що можлива ширша класифікація цитат на дві групи згідно з критерієм їхнього зв'язку з текстом-джерелом: ті, що втратили зв'язок із передтекстом, і ті, що міцно пов'язані з ним.

Згідно з визначенням Г.І. Лушнікової, цитату можна інтерпретувати як "...підведення під художню модель нової ситуації за умови збереження загального змісту вихідної моделі дійсності" [15, 32].

Найпоширенішим способом реалізації інтертекстуальної цитатії Н.В. Кондратенко вважає застосування чужого тексту в трансформованому вигляді – з частковими формально-семантичними змінами передтексту. Таких варіантів трансформації декілька, причому їх здебільшого поєднано в одному тексті, наприклад: 1) фрагментація та заміна окремих лексичних компонентів цитати; 2) зміна граматичних форм мовних одиниць, що входять до цитати; 3) контамінація різних цитат; 4) використання окремих компонентів, частин цитати [12, 188].

Отже, виділяють такі ознаки цитати, які відрізняють її від інших способів представлення чужого мовлення: 1) структурно-семантична тотожність із відповідним фрагментом тексту-дже-

рела (“передача як форми, так і думки”); 2) дискретність / графічне оформлення; 3) покликання на автора чи джерело.

Ми дотримуємося вузьколінгвістичного розуміння цитати, відносячи всі інші випадки функціонування позатекстових включень до текстових ремінісценцій. При цьому текстові ремінісценції розуміємо як різновиди цитатного мовлення, основними характеристиками яких є імпліцитність вказівки на джерело, асоціативний зв’язок із текстом-основою, здатність легко піддаватися формальній перебудові, залежність інтерпретації від тезаурусу читача [8].

З огляду на це, обмеження власне цитати від інших видів відтворення чужих висловлювань відбувається на основі формального критерію, який підкреслює окремість позатекстового фрагмента.

Аналіз лінгвістичного матеріалу дозволив нам виділити три структурних типи цитати – повну, редуковану, сегментовану.

1. Повна цитата – дослівний без скорочень відрізок тексту-джерела, закінчений у змістовому відношенні, обсяг якого – не менше речення, як-от: “*Вилізу на грушку сухую-сухую, // Заспіваю пісню тихую-тихую. // Ой, тихую, тихую, тихую, // Заспіваю пісню тихую, тихую!*” – зареєстровано в *Товариство і діди з бабусями кинулися танцювати* [2, 15] – цитата з пісні “Тиха”; *Пам’ятай, що сказав Ісус своїм учням: “По вірі вашій воздасться вам”* [14, 278]; *Алік знову заплющив очі й підвів обличчя до зоряного неба, пригадуючи цитату: – “Мур воно мало великий і високий, мало дванадцять брам, а на брамах дванадцять янголів та ймення написані, а вони – імення дванадцятьох племен синів Ізраїля”* [7, 109] – цитати з Біблії.

Смислова завершеність повної цитати обумовлює найвищий ступінь її автосемантиї порівняно з іншими структурними типами “чужого слова”.

2. Редукована цитата – це скорочений, без втрат для загального змісту відрізок тексту-джерела, що отримує логічне завершення за рахунок контексту. Ілюстраціями цього типу цитати можуть слугувати такі одиниці: *Але потрапити на знімальний майданчик, відверто кажучи, я не мріяла й не просилася. Мовляв, “мавр зробив свою справу – мавр мусить піти”* [16, 57] – цитата з п’єси Й.Ф. Шиллера “Змова Фієско в Генуї”; *Я – парубок моторний, ги ги* [6, 13] – цитата з поеми “Енеїда” І. Котляревського; *Авжеж, у кожного своя доля і свій шлях широкий, як писав Класик* [10, 206] – цитата з вірша “Сон” Т. Шевченка; *Ану спати, суворо сказала вона. Ніби і не співала про “розчешти ми кучері”* [3, 88] – вказівка на українську народну пісню “Ой, Марічко, чечері”.

Застосування цього типу цитати базується на прийомі синтаксичного злиття цитати й авторського мовлення без спеціальних увідних слів, оскільки перехід до цитати зазвичай позначається за допомогою лапок. Поеднання синтаксичних конструкцій – авторського та чужого мовлення – проходить за схемою об’єднання частин складного речення.

3. Сегментована цитата – використання цитатних вставок, нерозривно пов’язаних у структурно-смислових відношеннях, відтворених через невеликі інтервали відповідно до змістового навантаження в тексті-приймачі. Проілюструємо це положення конкретними прикладами: *Святкування почалося, швидше за все, давненько, бо вітер доніс до Луки цілий хор децю розстроєних голосів: Не будемо їсти ту гірку юшку, // Нехай поцілує перший дружба дружку! Чулися оплески, регіт і окремі вигуки, з тим пісня продовжувалася: Не будемо пити ту гірку воду, // Нехай поцілує молодий молоду! // Гірко! Гірко!* [2, 11] – цитата з пісні “Не будемо пити”; *Щойно тоді лисий заводіяка у шкіряній куртці оголосив останній танець для іменинниці..., після чого залунала жахливо душевна пісня “Дзень раждзенья празник дзецтва”. Вони крутилися під неї невимовно довго – Карл-Йозеф устиг десятки разів заснути і знову прокинутись, а вони все крутилися й тоді знову ставили її з самого початку, і всі співали щось ніби “нікуда, нікуда, нікуда ат нево не дзєца”, найбільше йому подобалося те їхнє “нікуда, нікуда, нікуда”...* [4, 231] – цитата з пісні “День народження” (“День рожденья”) у виконанні російського співака І. Ніколаєва; *Мальва ступила на міст. Згадала дитячу казочку про козу. Замуркала собі під ніс: Бігла через місточок, вхопила кленовий листочок. Тим часом робила кроки... Перший, другий, третій... Бігла через гребельку, вхопила водиці кра...* [13, 37] – цитата з української народної казки “Коза-дереза”.

Сегментована цитата, як і редукована, є семантичним висловлюванням у зв’язку зі змістовою незавершеністю та синтаксичною залежністю від основного тексту. Як зауважує І.В. Алещанова [1], ступінь інтеграції цих двох типів цитат із текстом відрізняється вищою щільністю, ніж у випадку використання повної цитати.

Отже, цитата як форма реалізації інтертекстуальних зв’язків відіграє помітну роль у текстотвірному процесі дискурсу сучасної української прози. Аналіз текстових масивів досліджуваних творів уможливило класифікацію цитати на три типи, а саме: повну, редуковану та сегментовану.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в можливості аналізу типів трансформацій цитат у корпусі сучасної української прози.

Список використаних джерел

1. Алещанова И. В. Цитация в газетном тексте (на материале современной английской и российской прессы) : дис. ... канд. филол. наук : 10. 02. 20 “Сравнительно-историческое, типологическое, сопоставительное языкознание” / Ирина Владимировна Алещанова. – Волгоград, 2000. – 208 с.
2. Андрухович С. Старі люди / Софія Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – 144 с.
3. Андрухович С. Сьомга : [роман] / Софія Андрухович. – К. : Нора-Друк, 2007. – 352 с.
4. Андрухович Ю. Дванадцять обручів : [роман] / Юрій Андрухович. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 288 с.
5. Гудков Д. Б. Некоторые особенности функционирования прецедентных высказываний / Д. Б. Гудков, В. В. Красных, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева // Вестник МГУ. – Серия 9. Филология. – 1997. – №4. – С. 106-118.
6. Денисенко Л. Корпорація ідіотів : [роман] / Лариса Денисенко. – К. : Нора-Друк, 2010. – 276 с.
7. Дереш Л. Трохи п'їтьми, або На краю світу / Любка Дереш. – Харків : Книжковий клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2007. – 288 с.
8. Дядечко Л. П. Лингвистическая характеристика цитат-реминисценций в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук. : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Людмила Петровна Дядечко. – Киев, 1989. – 16 с.
9. Карасик В. И. О категориях дискурса / В. И. Карасик // Языковая личность : социолингвистические и эмотивные аспекты : Сб. науч. тр. / ВГПУ, СГУ. – Волгоград : Перемена, 1998. – С. 185-197.
10. Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно [Текст] / Ірена Карпа. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2008. – 272 с.
11. Козицкая Е. А. Цитата в структуре поэтического текста : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.08 “Теория литературы” / Екатерина Арнольдовна Козицкая. – 237 с.
12. Кондратенко Н. В. Синтаксис українського модерністського і постмодерністського дискурсу : [монографія] / Н. В. Кондратенко ; [за ред. К. Г. Городенської]. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 328 с.
13. Корній Дара. Зворотній бік темряви : [роман] / Дара Корній ; передм. Г. Пагутяк ; худож. О. Семякін. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 320 с. : іл.
14. Корній Д. Зірка для тебе : [роман] / Дара Корній ; поетичні оздоблення Л. Долик ; передм. О. Хвостової. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013. – 304 с.
15. Лушнікова Г. И. Интертекстуальность художественного произведения / Г. И. Лушнікова. – Кемерово : Изд-во Кемеровского Гос. Унив., 1995. – 82 с.
16. Роздобудько І. Одного разу : [роман] / Ірен Роздобудько ; передм. Л. Ворониної. – Харків : Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2014. – 224 с. : іл.
17. Фатеева Н. А. Интертекст в мире текстов : Контрапункт интертекстуальности / Наталья Александровна Фатеева. – Изд. 3-е, стереотипное. – М. : КомКнига, 2007. – 280 с.
18. Morawski S. The Basic Functions of Quotation / Stefan Morawski // Sign. Language. Culture. Janua Linguarum, Series major, 1. – The Hague / Paris : Mouton & Co., 1970. – pp. 690-705.

***Анотація.** У статті розглянуто питання функціонування цитати як форми реалізації інтертекстуальних зв'язків і здійснено огляд загальних тенденцій у вивченні цитати. Встановлено основні ознаки цитати як способу репрезентації чужого мовлення та виявлено структурні типи цитат, зафіксованих у дискурсі сучасної української прози.*

***Ключові слова:** цитата, проза, інтертекстуальність, інтертекстуальні зв'язки, текст.*

***Summary.** The theory of intertextuality proved in the foreign and Ukrainian language researches is a natural result of modern linguistic development due to its expansion beyond the limits of up-to-date cultural process.*

The complicacy and diversity of the questions connected with the place, role and peculiarities of quotation cause the existence of different approaches and interpretations of the citation.

The urgency of the study is determined by the necessity of studying the quotation as a means of intertextual relation and practical requirement of quotation analysis in the discourse of the modern Ukrainian prose that will allow to find out the main structural quote types which are predominantly appealed to by the Ukrainian writers.

The peculiarity of the quotation is its explicit indication on the presence of an alien fragment of the source text. The citation differs from other ways of another`s speech representation in the following characteristics: 1) it is explicitly marked; 2) it is structurally and semantically identical with the fragments of the source text; 3) it has got the indication of the authorship.

The analysis of the linguistic material gives the opportunity to distinguish three structural types of quotation – a full quotation, a reduced quotation and a segmented one.

A full citation is a literal, without shortening, fragment of the source text, finished in the contextual relation, the scope of which is not less than a sentence.

A reduced quotation is a reduced, without the loss to the general matter, fragment of the source text that gets its logical completion owing to the context.

A segmented quotation is the usage of the citation insertions inseparably structurally connected, reproduced every interval according to the contents obligation in the recipient text.

Key words: quotation, prose, intertextuality, intertextual relations, text.

Отримано: 27.02.2015 р.

УДК 811.161.2'37

Мелекєсцева Н.В.

ОСОБЛИВОСТІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕНЬ ІЗ ПРЕДИКАТАМИ НАЯВНОСТІ / ВІДСУТНОСТІ

У формуванні семантичної структури речення основну роль відіграє предикат, природа якого детермінує якісний і кількісний характер семантико-синтаксичних відношень між компонентами висловлювання. Об'єктом пропонованого дослідження обрано **предикати наявності / відсутності**, які виступають організаційним центром буттєвих речень і констатують або заперечують факт наявності, існування, буття особи, предмета чи явища.

У мовознавстві до проблеми синтаксису конструкцій із буттєвою семантикою неодноразово зверталися Н. М. Арват, Н. Д. Арутюнова, О. М. Селіверстова, О. І. Леута, Л. І. Лонська, Н. Ю. Шведова й інші лінгвісти. Проте багато питань залишаються дискусійними, тому мета статті – на основі огляду наукових розвідок і власних спостережень схарактеризувати особливості семантико-синтаксичної структури речень із предикатами наявності / відсутності. Для досягнення сформульованої мети потрібно розв'язати такі основні завдання: 1) обґрунтувати поняття моделі речення та мінімуму структурних компонентів; 2) визначити типи реалізації структурних схем речень із предикатами наявності / відсутності; 3) схарактеризувати семантико-синтаксичну організацію дво-, три- та чотирикомпонентних конструкцій із аналізованими предикатами; 4) встановити варіанти їх морфолого-синтаксичного втілення в сучасній українській мові.

Системний підхід до вивчення синтаксичних явищ зумовлює застосування методу синтаксично-семантичного моделювання – виявлення й опису моделей речень (формул, структур речення, структурних мінімумів, структурних основ, структурних схем, семантичних структур речення) як «абстрактних синтаксичних зразків, на базі яких конституюються мінімальні відносно закінчені речення» [1, 16].

Дослідженню моделей речення присвячена значна увага українських та зарубіжних мовознавців, проте й досі немає єдиної думки як щодо термінології, так і стосовно закономірностей семантико-синтаксичної і формально-граматичної організації речення, його інформативної завершеності та конструктивного складу.

У сучасній лінгвістиці наявні два основні підходи до визначення моделі речення. Згідно з першим, тлумачення мінімуму структурних компонентів орієнтоване на формальну організацію речення як предикативної одиниці. Ця позиція ґрунтується на вченні про головні члени речення – підмет і присудок у двоскладному реченні, головний член односкладних речень. Модель речення утворюють тільки ті компоненти, які є його предикативним мінімумом (граматичним ядром), а поширювачі залишаються поза її межами [4, 634-635].

Приблизники другого підходу (Й. Ф. Андерш, Н. Д. Арутюнова, І. Р. Вихованець) заперечують формально-граматичний підхід в описі синтаксичних одиниць, оскільки предикативний мінімум не завжди забезпечує інформативну завершеність речення (йдеться про речення, ускладнені правобічним поширювачем, необхідність якого зумовлена синсемантичною природою дієслова-предиката).

Різні погляди на оцінку мінімуму речення спричинили поділ структурних схем на мінімальні та поширені. Мінімальну структурну схему репрезентує предикативний мінімум, поширену – номінативний мінімум речення, до якого зараховують мінімальну структурну схему та валентно-зв'язані компоненти, необхідні для семантичної автономності речення [4, 636].

У нашому дослідженні теоретичним підґрунтям визначення поняття моделі є такі основні положення: 1) компоненти моделі зумовлені валентно-інтенційними властивостями дієслівного